

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА І ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС МИКОЛИ МІХНОВСЬКОГО

На початку ХХ ст. перед українським національним рухом стояло два взаємопов'язаних завдання: досягнення державного статусу України (незалежність чи автономія) і територіальне об'єднання розчленованих Росією і Австро-Угорщиною українських етнічних земель. Ці завдання, власне, і становили суть «українського питання». Для їх вирішення необхідні були сприятливі внутрішні умови — готовність українського суспільства до боротьби за самовизначення України, і зовнішні — сприятлива міжнародна ситуація, якою національний політикум зміг би скористатися. Обидва аспекти проблеми були в центрі уваги українських політичних партій, незалежно від їх ідеологічних орієнтирів. Однак, кожна з них мала своє бачення їх вирішення. У даній статті мова йтиме про те, яким чином українські політики самостійницької орієнтації, зокрема Микола Міхновський, пов'язували перспективу національного визволення України із зовнішніми факторами.

В історичній літературі це питання практично не висвітлювалося. Навіть С. Шемет, В. Андрієвський і П. Мірчук¹ у своїх апологетичних статтях про Миколу Міхновського цей аспект його діяльності висвітлюють дуже мало. Вони обмежуються загальними вказівками про те, що майбутнє України самостійники на чолі з М. Міхновським тісно пов'язувалося з зовнішньополітичною ситуацією. Національна революція, яка повинна повернути Україні державність, вліталась Міхновським у загальний контекст європейських і світових процесів.

Це справді так. Микола Міхновський з величезною увагою слідкував за загостренням міжнародної обстановки в Європі, наближенням великої війни між головними державами континенту, у тому числі між Росією і Австро-Угорщиною, до складу яких входили українські землі. Ще у своїй брошурі «Самостійна Україна» (1900 р.) він передрікав неминучі конфлікти між європейськими імперіями, які змінять політичну географію і спричинять появу нових незалежних держав на континенті.

¹ Шемет С. Микола Міхновський (Посмертна згадка) // Хліборобська Україна. — Кн. 5. — Відень, 1924—25; Андрієвський В. Микола Міхновський (Нарис суспільно-політичної біографії) // Визвольний шлях. — 1974. — № 4; Мірчук П. Микола Міхновський. Апостол української державності. — Філадельфія, 1960.

Текст брошури «Самостійна Україна»¹ починається з оцінки міжнародного становища, яке автор характеризує, як «новий зворот в історії людськості», початок акту «великої історичної трагедії», яку він називає «боротьбою націй». З тексту видно, що поняттям «боротьба націй» Міхновський охоплює широкий спектр явищ — як антагонізм між залежними націями та їх метрополіями, так і назріваючий воєнний конфлікт між європейськими імперіями. За переконанням Миколи Міхновського, «всесвітове національне питання вже зовсім достигло, хоч і далеко стоїть від необхідного дійсного та справедливого розв'язання... Проте шлях до розв'язання єдино можливий ... показали нації, що вже повстали проти чужого панування, у якій-би формі політичного верховенства воно не виявилось». Цей шлях, за переконанням М. Міхновського — шлях до самостійного життя. Для українців, за його переконанням, це єдиний шанс для самозбереження.

Український народ він характеризує, як «зробовану націю». Щоб підтвердити цю тезу, він наводить цілу низку переконливих фактів. Його аргументи ґрунтуються на знанні історії України й українсько-російських відносин. «...Українська нація платить «данину» не тільки матеріальними добрами, але навіть психіку та інтелект її експлуатують на користь чужинців», — зазначає Міхновський. Він робить висновок, що таке становище не може бути визнане за нормальне. Природним, справедливим для нього є інше становище, коли народ має умови для «нічим необмежованої змоги всестороннього розвитку духовного і осягнення найліпшого матеріального гаразду». Перебування у складі держави іншого народу забезпечити ці умови не зможе. Звідси простий і переконливий висновок: «державна самостійність є головною умовою існування нації, а державна національним ідеалом у сфері міжнародних відносин».

У контексті цієї загальної думки Микола Міхновський ставить питання: «...Чи визволення національне можливе для нас?». Він дає ствердну відповідь, бо не знаходить ніяких підстав для виключення України за межі всесвітньо-історичної тенденції національної емансипації залежних народів. Навпаки, визволення України і набуття нею статусу незалежної держави для Миколи Міхновського не лише можливе, але цілком закономірне і навіть неминуче.

Історичний прогноз щодо національних революцій, які охоплять всі континенти і будуть супроводжуватися появою нових незалежних держав, блискуче виправдалася в ХХ ст. Мало хто з політичних опонентів Миколи Міхновського в українському національному русі спромігся на прогноз такої сили і точності. Серед соціалістів, наприклад, домінувала ідея світової революції і європейської соціалістичної федерації, яка неминуче виникне на руїнах європейських імперій.

¹ Міхновський М. Самостійна Україна. Промова / Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. — Т. 1. — Б.м., 1983. — С. 62–74.

З позицій, сформульованих у «Самостійній Україні», М. Міхновський неодноразово висловлювався і пізніше. Зокрема, в 1912 р., коли перспектива війни між європейськими імперіями стала стрімко наближатися, він писав в часописі «Сніп» (цей часопис видавав М. Міхновський у Харкові 1912 р.): «...Стоїмо перед подіями величезної ваги, такої ваги, як і колишнє «переселення народів». Карта Європи зміниться... Народ наштовхнеться один на другий... Але активну роль гратимуть тільки ті, що готові до неї. Горе тим націям, що байдуже відносяться до життя... Горе націям-рабам, але ще гірше горе націям з рабською душею! Їх ім'я навек буде викреслене з книги буття»¹.

Коли стало очевидно, що у майбутня європейська війна буде війною між Антантою і державами німецько-австрійського блоку, постала проблема вибору: на чиєму боці виступати українцям у майбутньому конфлікті між Російською імперією, з одного боку, і Австро-Угорщиною та Німеччиною, з іншого. Яка позиція наблизить їх до здобуття суверенітету і об'єднання Сходу і Заходу?

Частина українських політиків традиційно орієнтувалася на противників Росії — Німеччину і Австро-Угорщину. Зокрема, вони вважали, що Австро-Угорщина з її конституційним ладом і початками парламентаризму створить для українців кращі умови, ніж деспотична Росія. Царська поліція підозривала у симпатіях до Австро-Угорщини усіх українських політиків, у т. ч. й М. Міхновського. В документі Київського губернського жандармського управління є інформація, згідно якої в 1910 р. у резиденції австрійського ерцгерцога відбулася нарада з участю Є. Чикаленка, М. Лисенка і М. Міхновського. Йшлося про сприяння українських політиків Австро-Угорщині у випадку її війни з Росією. Ця інформація міститься в аналітичній записці поліції, опублікованій у 1925 р. Й. Гермайзе в журналі «Україна».

В достовірність цієї інформації важко повірити. По-перше, орієнтації на Австро-Німеччину не могли дозволити погляди Є. Чикаленка, а по-друге, важко уявити собі в одній групі з такими серйозними планами М. Міхновського і Є. Чикаленка, які перебували в перманентному і дуже гострому ідеологічному й особистому конфлікті один з одним. Та й сам Є. Чикаленко у своєму «Щоденнику» спростовує цю інформацію. Ніякої наради в резиденції ерцгерцога з участю вказаних осіб ніколи не було².

Навпаки, є підстави стверджувати, що у майбутній війні Міхновський був схильний виступити з підтримкою Росії, що, за його розрахунками, створить кращі умови для вирішення українського питання. Цей курс став проявлятися вже на початку весни 1911 р. під час Балканської війни. Українська народна партія (партія М. Міхновського)

¹ Сніп. — 1912. — жовтня.

² Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). — Львів, 1931. — С. 475.

виступила з відозвою, у якій гостро критикувала Австро-Угорщину і Німеччину за їх підтримку Туреччини у війні з Болгарією, Сербією і Грецією¹.

У 1912 р., не послаблюючи критику антиукраїнської політики царського уряду Росії, свої антиавстрійські і антинімецькі настрої Міхновський став демонструвати ще виразніше. Зокрема, публікації у журналі «Сніп», свідчать, що напередодні Першої світової війни Міхновський, який добре знав Західну Україну, становище там корінного населення, національно-культурної і політичної еліти, не мав ілюзій щодо політики Австро-Угорщини і Німеччини стосовно українців. У квітні 1912 р. у «Снопі» була опублікована стаття з приводу питання про заснування в Галичині Українського університету, у якій говорилося: «Від пари десятків літ ми звикли дивитися на Східну Галичину, як на український П'ємонт. Ми бачили, що в Німецькій державі український народ є в меншій приниженні, ніж в слов'янській Росії». Але ця обставина породжувала для українського руху певні складності, на які прагну звернути увагу «Сніп». «Хто знає, що для українства гірше, чи солодкі слова австрійського правительства, чи груба брутальна мова — російського». Незважаючи на різні форми заборон, зміст і спрямованість імперської політики щодо українства по обидва береги Збруча залишався, по-суті, однаковим: «Коли груба мова столипінського циркуляра має на думці не дозволяти прокидатися українській національній енергії, то солодкі слова австрійського мають на думці приспати розбуджену українську енергію. Мета одна й та сама. Різниця тільки в тім, що австрійське правительство віддає нашу націю на поталу полякам, а російське — росіянам»².

При цьому, М. Міхновський користується будь-якою нагодою, щоб звернути увагу українців на їх упосліджене становище в підросійській Україні і необхідність боротьби за своє національне і соціальне визволення. У жовтні 1912 р. у тому ж «Снопі», характеризуючи війну на Балканах, він описує становище народів, які втратили незалежність і перебували у складі європейських імперій³: «І тепер скрізь по Європі народи-переможці роблять остаточне зусилля знівечити нації підбиті, морально їх убити. Сей процес відбувається в формі боротьби за національну мову. Боротьба за мову се тільки інша форма боротьби за життя. Пануючі народи видають закони, які роблять їх мову державною, привілейованою, а мови підвладних народів зводять до значіння простонародного жаргону: мови наймичок та свинопасів. Пануючі народи вигоняють мову підбитих народів з школи, з суду, з адміністрації і навіть

¹ *Верига В.* Визвольні змагання в Україні. 1914—1923 рр. У 2-х т. — Т. 1. — Львів, 1998. — С. 18.

² Сніп. — 1912. — 20 квітня.

³ Сніп. — 1912. — 14 жовтня.

з церкви України»¹. Не треба мати великої фантазії, щоб зрозуміти, що мова йде не про балканські народи, які воювали за визволення з-під турецької влади, а про переслідування української мови в підросійській Україні.

В цих умовах М. Міхновський досить інтенсивно контактує з українськими політиками різної ідеологічної орієнтації по обидва береги Збруча — соціалістами, лібералами, консерваторами. Головне, щоб вони були перейняті майбутньою долею України. Частина таких політиків напередодні війни створила в Галичині Український інформаційний комітет — організацію, яка з початком світової війни трансформувалася в Союз визволення України (СВУ).

Інформаційний комітет складався з політичних діячів Галичини і Наддніпрянщини, а його секретарем був добре знайомий Міхновському Андрій Жук, колишній його співробітник по адвокатській діяльності в Харкові на поч. ХХ ст. Інформаційний комітет прагнув до створення міжпартійної загальноукраїнської самостійницької організації і з цією метою робив спроби встановити контакти з наддніпрянськими самостійниками. У січні 1913 р. М. Струтицький і В. Панейко виїхали зі Львова, щоб домовитися про єдність дій з наддніпрянськими самостійниками, керівниками яких вони вважали М. Міхновського і В. Шемета. Місія закінчилася невдачею, оскільки ні Міхновського, ні Шемета дома не було. Зате влітку 1913 р., коли М. Міхновський і О. Степаненко поверталися із західноєвропейської поїздки, вони зустрілися у Львові з представником Інформаційного комітету А. Жуком. Мова йшла про співпрацю. Як писав пізніше А. Жук, нікого більше з наддніпрянців Український інформаційний комітет не наважувався втасмничувати у свої плани, оскільки «все це була публіка дуже далека від таких «авантюристичних планів», які ми тут снували ... Отже, коли вибухнула війна, то на Україні про можливість якоїсь політичної акції серед російських українців по цей бік фронту знали тільки М. Міхновський, Ол. Степанківський і В. Липинський, що виїхав на Україну десь на початку 1913 р.»².

Про зміст і результати переговорів невідомо нічого. Але, коли судити з дальших подій, до згоди прийти не вдалося. Якщо члени Українського інформаційного комітету вважали необхідним етапом української революції приєднання Наддніпрянщини до Австро-Угорщини, то Міхновський, схоже, орієнтувався на розгром Австро-Угорщини і приєднання до Росії західноукраїнських земель.

Міхновський побоювався польського впливу в Україні, який обов'язково зросте, якщо Австро-Угорщина переможе у війні. Він не

¹ Сніп. — 1912. — 14 жовтня.

² Жук А. Як дійшло до заснування «Союзу визволення України» // Календар-альманах «Дніпро» на звичайний рік 1935. — Львів, 1935. — С. 104, 106, 109.

виключав також відродження в ході війни Річі Посполитої, до складу якої увійде частина етнічних українських земель. Якщо Д. Донцов був переконаний, що «Коли Росія буде побита, обидві середньо-європейські імперії будуть змушені нарешті вирішити українське питання»¹, то Міхновський мав зовсім іншу точку зору.

Схоже, що такі погляди домінували серед українських самостійників. Особливо яскраво засвідчив це «Універсал до народу українського усієї Соборної України», прийнятий на з'їзді УНП 21 січня 1913 р. Важко сказати, чи мав пряме відношення до створення цього документу Міхновський. Але звертає увагу та обставина, що його зміст близький по духу з цитованою вище статтею про становище в Галичині, надрукованою у «Снопі». Сергій Квіт у монографії про Дмитра Донцова називає автором Універсалу УНП від 21 січня 1913 р. саме М. Міхновського². Це дуже важливий документ, який яскраво демонструє суперечності ситуації, у якій опинилася Україна напередодні світової війни.

Універсал ставить національні інтереси України на вістря політики українських партій. Російська політика по відношенню до України відкидається, як абсолютно неприйнятна: «В Росії безоглядні переслідування народу українського Правительством при щирій допомозі усього народу московського, як поступових, так і реакційних верств, сьогочасні канібальські оргії реакціонерів-росіян, урядові утиски нейневинніших проявів української індивідуальності».

Документ виходить з необхідності відновлення єдності, соборності українських земель. Це одне з головних завдань майбутньої української революції, її необхідний історичний етап. Саме з цього завдання повинні виходити політики, плануючи стратегію українського визвольного руху в умовах майбутнього міжнародного воєнного конфлікту. З іншого боку, в Універсалі цілком справедливо стверджується, що перемога у війні «буде на тім боці, на якому стане великий 30-мільйонний український народ». Цим самим українське питання підноситься до рівня найважливіших питань європейської політики.

В документі аналізуються можливі наслідки перемоги у війні Австро-Угорщини, яка при тодішньому співвідношенні сил в Європі, за переконанням авторів Універсалу, не буде повною, але супроводжуватиметься кардинальною трансформацією самої імперії Габсбургів, бо відсоток австрійського населення різко зменшиться, а польський вплив значно посилиться. Ця перемога, зазначається в Універсалі, «скінчиться приєднанням до неї (Австро-Угорщини. — Авт.) максимум Правобережної України, мінімум — приєднанням Поділля і Волині.

¹ Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї. — Вінниця, 1917. — С. 97–98.

² Квіт С. Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет. — К., 2000. — С. 117.

Ці землі приєднуються до Галичини, поділять її долю. Австрія стане Австро-Угро-Польською державою; відновиться наш історичний ворог — історична Польща — Річ Посполита».

Таку перспективу Міхновський вважав для України особливо небезпечною, бо вона могла посилити розкол між її Сходом і Заходом і віддалити соборницьку перспективу. Він виходив з переконання, що українське питання матиме більше шансів для розв'язання, якщо усі українські землі будуть об'єднані в рамках однієї держави. На його погляд, більше шансів було у Російській імперії. В Універсалі ця думка має характер чіткої формули: «Стоячи на ґрунті єдності і мобілізації українських земель, ми встаємо за приєднання Галичини, Угорської України і Буковини до України російської. Таким чином, розв'яжуться раз на завжди питання: українсько-австрійське, українсько-угорське, українсько-польське, лишиться єдине питання — українсько-російське, яке розв'язане буде легко»¹.

Невідомо, чи могло б істотно вплинути на перебіг світової війни і на вирішення українського питання загальноукраїнське міжпартійне утворення, до якого запрошували Міхновського члени Центрального інформаційного комітету і яке, зрештою втілювалося в Союз визволення України (СВУ). Це питання залишається у сфері передбачень. Але, якщо абстрагуватися від деталей, то реальна історія відродження української державності, об'єднання етнічних українських земель, виявилася значно ближчою до тієї схеми, яка представлена в Універсалі УНП від 21 січня 1913 р. Правда, ця історія виявилася надзвичайно важкою і розтягнулася на багато десятиліть.

Універсал УНП від 21 січня 1913 р. вимагав від самостійників, у тому числі і М. Міхновського, конкретних дій, що відповідали його змісту.

...Початок Першої світової війни застав М. Міхновського в Німеччині, де він перебував в останній у своєму житті закордонній поїздці. Міхновський залишався неодруженим і мав прекрасні можливості залишитися на території однієї з воюючих з Російською імперією держав. Але він зробив все, щоб повернутися в Україну. Цю обставину можна розглядати як додатковий аргумент на користь стійкості виробленої раніше позиції М. Міхновського щодо воюючих держав. Поскільки східний кордон Німеччини і Австро-Угорщини перетворився в лінію фронту, щоб добратися додому, довелося їхати на Північ, сподіваючись через острів Рюген перебиратися до нейтральної Швеції, а вже звідти — через Фінляндію і Росію в Україну. З групою подорожніх, серед яких випадково виявилися і знайомі — Д. Дорошенко, Є. Тимченко, І. Феценко-Чопівський, він пароплавом прибув до Швеції. Через Стокгольм, Торнео і Фінляндію група добралася до Петрограда.

¹ ЦДА України у м. Києві. — Ф. 705. — Оп. 2. — Спр. 122. — Арк. 3–4.

Подорож була важка і продовжувалася два тижні¹. Далі — Харків, де М. Міхновський залишався до грудня 1914 р. Про його діяльність у цей час майже нічого невідомо. Але скупа інформація, яку можна почерпнути з поліцейських донесень свідчить, що з початком війни в місті продовжувалася українська діяльність, до якої, ймовірноше всього, був причетний і Міхновський. Восени 1914 р. УНП спробувала налагодити випуск періодичного видання і утворення міжпартійного об'єднання, зорієнтованого на вирішення українського питання в результаті переможного завершення війни і об'єднання у складі Російської держави всіх українських земель².

У грудні 1914 р. М. Міхновський був мобілізований і, як військовий юрист, переведений до Києва, де був центр українського політичного життя. Саме в Києві було зосереджене керівництво ТУП, яке координувало загальноукраїнські акції. Є. Чикаленко у своєму «Щоденнику» описує грудневий візит до нього, як одного з лідерів українських поступовців, М. Міхновського і В. Шемета. Міхновський став докоряти Є. Чикаленку, що керівництво ТУП з початком війни не спромоглися послати депутацію до царя, якою б заявили про лояльність українців щодо Росії і звернулися б до нього з проханням надати населенню Наддніпрянщини такі ж права, якими користувалися галичани в Австрії. «Якби це було зроблено, то правительство не вважало б всіх українців зрадниками, не закривало б преси, й можна було б ждати полегшення». Цю розмову, а також збір підписів під петицією царю з проханням про надання національних прав українцям, який проводився у перші дні війни у Харкові, Чикаленко характеризував, як «роялістичні заходи» Міхновського³. Про «лояльні ухили Міхновського під час війни «говорив у розмові з М. Грушевським В. Винниченко»⁴.

Важко сказати, що було насправді. Інших джерел, які б підтвердили, чи спростували, що саме Міхновський говорив Є. Чикаленку під час тієї зустрічі, не збереглося. Що ж стосується М. Грушевського і В. Винниченка, то їх в цей час не було в Києві і свої судження вони черпали з розмов, можливо, з тим же Є. Чикаленком. З іншого боку, в орієнтації Міхновського на перемогу Росії на початку війни не було нічого незвичайного. На подібних позиціях стояли в цей час українські ліберали з ТУП і українські соціал-демократи. Вони вважали, що українство в результаті перемоги Росії виявиться у вигазі. Зокрема, як і самостійники, члени ТУП чекали, що «ті культурні надбання, які здобути

¹ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914—1920). 2-е вид. — Мюнхен, 1969. — С. 18; Фещенко-Чопівський І. Хроніка мого життя. Спогади міністра Центральної Ради та Директорії. — Житомир, 1992. — С. 29.

² ДАРФ. — Ф. 102. — Оп. 1917. — Спр. 231. — Арк. 30—31.

³ Чикаленко Є. Щоденник. — С. 489.

⁴ Грушевський М.С. Спомини // Київ. — 1989. — № 9. — С. 125.

шляхом важкої боротьби і багаторічних народних зусиль у чужій державі австрійськими українцями, не будуть втрачені в Російській». Що ж стосується Російської держави, то вона оголошувалася для українця «власним домом, поза яким немає ні затишку, ні щастя»¹. Соціал-демократ С. Петлюра у статті «Війна і українці», написаній на початку війни, гостро критикував СВУ з їх «авантюриницькими побудовами». Він запевняв, що «українці не піддадуться провокаційним впливам і виконають свій обов'язок громадян Росії і в цей тяжкий час не тільки на полі бою в шеренгах війська, але як громадяни...»². Спілка визволення України на Наддніпрянщині не мала помітного впливу. Є. Чикаленко, М. Грушевський і В. Винниченко свідомо спрощували точку зору Міхновського, яка ніяк не зводилася до вульгарної підтримки царату у загарбницькій війні. Про ставлення УНП до війни українська інтелігенція добре знала з Універсалу до народу українського всієї Соборної України від 21 січня 1913 р. Зміст цього Універсалу яскраво ілюструє ту беззаперечну істину, що під час війни можливості вибору союзників різко звужувалися і нерідко з двох лих вибирають менше. Самостійники вибрали перемогу Росії, вважаючи, що це приблизить їх до вирішення стратегічного завдання, яке залишилося незмінним — незалежна, соборна Україна. Що ж стосується тактики, то вона під впливом обставин могла і змінитися. Це незабаром підтвердили самостійники. Після захоплення Галичини російськими військами і знищення там української преси і всіх національних інститутів на засіданні ЦК УНП на Східних землях було вирішено відмовитися від підтримки Росії і проводити політику сепарацію від Росії аж до досягнення мети³. Зокрема, пропонувалося надавати активну допомогу Німеччині і Австро-Угорщині, у тому числі методами партизанської війни — висадженням мостів, фабрик і заводів, руйнуванням залізниць тощо⁴.

Але участь Міхновського у цих антиросійських акціях була мінімальною. Судячи з окремих розрізнених фактів, під час війни він остаточно пориває із своїм дітищем — Українською народною партією. Головною причиною була її соціалістична орієнтація. На початку своєї політичної діяльності Міхновський був соціалістом-самостійником, але напередодні Першої світової війни став відходити від соціалізму на консервативні позиції, залишаючись переконаним самостійником.

М. Сосновський у своїй монографії про Д. Донцова пише, що «Міхновський та його товариші були демократами, стояли на народницьких позиціях, вважаючи, як усе національно свідоме українське

¹ Славинский М. Война и украинство // Речь. — 1914. — 6 августа.

² Петлюра С. Статті, листи, документи. — Нью-Йорк, 1956. — С. 185—186.

³ Оршан Я. Розвиток української політичної думки за сто літ. (Начерк курсу) // Ідея в наступі. — Лондон, 1938. — С. 91.

⁴ ЦДІА України у м. Києві. — Ф. 274. — Оп. 4. — Спр. 583. — Арк. 50.

суспільство, що рушійною силою історичних процесів є «народ», ідентифікуючи цей «народ» з селянською масою»¹. Але він не звертає уваги на те, що це було на початку його політичної діяльності. Напередодні Першої світової війни Міхновський остаточно пориває з народницькою ідеологією з її милуванням «безбуржуазністю», «безкласовістю» української нації, орієнтацією на соціалістичний лад. Особливо яскраво ця еволюція відбилася на сторінках «Снопа». «Нація, в новочасному розумінні слова, — зазначалося в передові часопису, — складається з багатьох соціальних шарів і, коли в якогось народу нема одного або декілька шарів, він є не народ, а етнографічна маса»². Аналізуючи уроки виборів до Державної Думи, Міхновський робить висновок, що однією з причин її була недостатній розвиток національної буржуазії. Звідси висновок: «Слід українізувати буржуазію»³.

У Києві Міхновський служив у Київському окружному військовому суді у ранзі поручика. Йому довелося брати участь у роботі вищого воєнного суду, де він мав виконувати звичну для себе роль оборонця. Як і попередні роки, на судових засіданнях говорив він, за свідченням очевидця, «ясно й імпонуюче»⁴. Міхновський зумів налагодити добрі стосунки з київським генералітетом, вищими судовими інстанціями і йому вдалося зберегти життя не одному солдату, звинуваченому в дезертирстві, саботажі чи порушенні військової субординації⁵.

Разом з тим, у літературі залишилася інформація, яка свідчить про його нелегальну українську діяльність під час війни. Міхновський тісно співпрацював з національно зорієнтованими офіцерами російської армії, у тому числі полк. О. Пилькевичем і поручиком Л. Ганом, які у 1917 р. брали активну участь у створенні українізованих військових частин. Інформацію про це залишив у своїх спогадах учасник подій М. Єремійв, який у роки війни служив в Києві при Генеральному Штабі, а 1917 р. став секретарем Центральної Ради. Єремійв добре знав Міхновського по Києву особисто і, незважаючи на різницю в політичних поглядах (М. Єремійв був українським соціал-демократом), високо його цінував. Він описав свою зустріч з Міхновським в Українському клубі, яка відбулася наприкінці 1916 р. На зустрічі були також поручик Л. Ган, кооператор О. Степаненко, інженер В. Коваль, адвокат Ф. Крижанівський (у майбутньому — заступник голови Центральної Ради). «Перед цією, далеко не одноцільною і нефаховою аудиторією, — писав

¹ *Сосновський М.* Дмитро Донців. Політичний портрет. — Нью-Йорк—Торонто, 1974. — С. 166.

² Сніп. — 1912. — 21 жовтня.

³ Сніп. — 1912. — 7 жовтня.

⁴ *Єремійв М.* За лаштунками Центральної Ради // Український історик. — 1961. — № 1—4. — С. 160.

⁵ *Мірчук П.* Микола Міхновський. — С. 54.

М. Єремійв, — М. Міхновський виклав свій план утворення українського війська, який полягав у тому, що кожний вояк російської армії, який є родом з українець, мусить вважати себе вояком майбутньої української армії»¹. Інших деталей цієї зустрічі М. Єремійв не залишив і тому важко судити, якою, власне, була мета цієї зустрічі і як сприйняла аудиторія пропозицію Міхновського. Але, важко припустити, що Міхновський прагнув до негайної організації української армії в умовах, коли ще існував царський режим. Це було абсолютно нереально. Певно, мова йшла про плани на майбутнє. Міхновський, як і багато його сучасників, очевидно, відчував наближення краху Російської імперії. Гостра потреба в змінах і їх очікування «висіли» тоді у повітрі. Це розуміло багато сучасників тих подій. Радикалізація охопила національний рух, представники якого все частіше виступали з самостійницькими гаслами. Київський філософ Б. Кістяківський навіть стверджує, що самостійництво на Україні з 1915 р. стало поширюватися «у вигляді масової течії»². Якщо навіть це і перебільшення, не викликає сумніву, що тенденція до швидкого поширення самостійницької ідеї в умовах світової війни справді існувала. Цілком можливо також, що в цих умовах Міхновський прагнув творити певну організаційну структуру, яка б очолила процес формування української національної армії, коли для цього плinom подій будуть створені сприятливі умови.

Але стратегічна мета залишалася незмінною: незалежність і соборність.

Виступаючи на першому Всеукраїнському військовому з'їзді, який відбувся вже в умовах Української революції, у травні 1917 р. М. Міхновський закінчив свою промову словами³: «З цієї війни ми мусимо вийти як вільний, суцільний народ і вся прабатьківська земля наша повинна належати українському народові, щоб він був сам пан на своїй землі, щоб справдилися мрія нашого геніального поета Франка, сина галицької землі:

Встане славна Мати-Україна,
Щаслива і вільна —
Від Кубані аж до Сяна-річки
Одна, нероздільна!»

¹ Єремійв М. За лаштунками Центральної Ради. — С. 100.

² Кістяківський Б. Українці і російське суспільство // Філософська і соціологічна думка. — 1992. — № 1. — С. 135.

³ Міхновський М. Відносини до війни: Промова. Проголошена на першому військовому з'їзді у Києві 6 травня 1917 р. — К., 1917. — С. 17.